

Om 1500-tals-baggrunden for Hugo Hørlych Karlsens romaner Den første sønderhoning og Hollænderen

Nedenstående er et let redigeret foredrag, som Hugo Hørlych Karlsen holdt til en aften om fanøsmål i Strien, Nordby den 9. november 2005, arrangeret af Kulturelt Samråd Fanø.

Gennem middelalderen var der to linjer i europæisk og dansk sprog og litteratur.

På den ene side en latin-sproglig kultur. Latinen trænger igennem i det 11. århundrede. Hermed modtager dansk kultur et nyt alfabet og et nyt sprog. Latinen blev kirkens sprog. Vi får en latinlitteratur og latinpoesi – blandt andet Saxo og Anders Sunesen.

På den anden side er der samtidig en hof- og ridderkultur. Vi får rimkrøniken – en rimet historie om kongerækken – og vi får ridderromaner og folkeviser, som er danseviser, der forener musik, tekst og dans.

Reformationen i begyndelsen af 1500-tallet er et opgør med den katolske kirke og det latinske kirkesprog.

Til reformationsdigterne hører den danske Luther, Hans Tausen (1494-1561), som gennemfører det egentlige brud med romerkirken og latinen i april-maj 1526 i Viborg. Med rigsdagen i København 1536 bliver reformationen en officiel kendsgerning – her bliver kirken nu en dansk statskirke. Hans Tausen bliver biskop i Ribe.

Den første danske salmebog udkom i 1528.

1569 kom **Hans Thomesens Danske Salmebog**, der opsummerer den religiøse danske sangpoesi fra reformationstiden. Den afslutter en epoke inden for dansk sprog og digtning.

Mellem 1570 og 1630 udfolder en række historikere og pædagoger en omfattende og betydningsfuld digtning på dansk. Der var tale om etiske, nationale og opbyggende skrifter, men med en enorm international horisont – navne er blandt andet Anders Sørensen Vedel, Claus Christoffersen Lyschander, Hans

Nordøsten Nordøsten Books

www.nordosten.dk

Christensen Sthen, genrer er blandt andet rimkrønike, skoledrama, salmer, optegnelse af folkeviser.

Nationalt og internationalt har Fanø været et centrum, et knudepunkt i denne 1500-talsperiode.

Det fundamentale samfærdselsmiddel var nemlig søfart.

Forestillingen om Danmark som primært et bondeland er historisk set ikke ganske korrekt. Danmark er et af de lande i verden, som har den største kyststrækning og gennem historien en række centrale sejlruiter nationalt og internationalt.

Transport af mennesker og gods var op til omkring 1800-tallet så besværligt og ofte uladsiggørligt, at transport til søs, langs kysterne, i fjordene, over bælteerne og over verdenshavene havde et omfang, som vi næppe er i stand til at forestille os i dag. Nyere forskning er i øjeblikket ved at afdække dette enorme maritime samfundsliv ud fra nye kortlægninger af havne- og forsvarsanlæg langs vores kyster og på vores øer helt fra vikingetiden af.

Af skibe har i 1500-tallet blandt andet hanseatiske holker, spanske karaer, engelske caracker, svenske karaveller, hollandske fløjter, vesteuropæiske galeoner, nordeuropæiske bojerter, portugisiske skibe sammen med lokale everter – på sønderhomål kaldet lægtre – sejlet havene omkring og sejlrenderne til Fanø tynde.

Fanø har i rigt mål været besøgt af udenlandske søfolk og handelsfolk – og der har lydt alskens sprog, fra plattysk, over hollandsk og spansk til fransk og engelsk og sjællandsk, sønderhomål, Annas Dal-mål, fannikermål.

Det var også opdagelsesrejsernes tid – igen uløseligt forbundet med søfarten, for eksempel: Colombus (1492-93 og 1502-04), Jacques Cartiers (1534), Willem Barents (1596).

Og det var en tid, hvor krige mellem forskellige klasser, krigsherrer og kongsemner florerede – Grevens Fejde (begyndelsen af 1530'erne), den nordiske syvårskrig (1563-70), Kalmarkrigen (1611-

13), og en tid hvor der var en enorm mængde såkaldte løsgængere, landstrygere, som myndighederne havde deres problemer med.

Hertil kom kvindernes udsatte situation – offentlig pisk og forvisning for at have såkaldt kønslig omgang uden for ægteskabet, altså før man var gift eller med en anden end den, man var gift med.

Lad mig til dette generelle billede af opbrudstiden fra middelalder, gennem reformation til renæssance indføje disse spredte oplysninger om tildragelser og forhold:

- ▶ I 1506 kom de første romaer – taterne, sigøjnere – til Danmark.
- ▶ I 1530 slog Hans Pedersen Fanning fra Fanø sig ned i Ribe, blev rådmand og senere borgmester. Om ham siges, at som sømand havde han befaret "alle have".
- ▶ Mellem 1524 og 1537 blev Sønderho Kirke opført.
- ▶ Fra 1537 og frem omtales og beskattes fanøboerne ifølge lensregnskaberne som fiskere.
- ▶ I 1539 blev der udstedt kongeligt forbud, lydende på at fanøboerne ikke må "skære deres Helme op, saa at Sandet deraf drives paa Landet og fordærver megen Jord, Ager og Eng os og Kronen saavel som andre Lodsejere storlig til Skade og Fordærv...".
- ▶ I 1544 blev romaerne (sigøjnerne, taterne) i England fordrevet fra landet og forladt i både, som strandede ud for Norges kyst.
- ▶ 1554 blev det strafbart at give husly til romaer. Alle havde ret til at dræbe dem og tage deres ejendele.
- ▶ 6. februar 1555 og 10. oktober 1573 henrettes der sørøvere i Ribe.
- ▶ Omkring 1570 når den nye, strikkede strømpe fra Spanien og Frankrig til Sønderho og udkonkurrerer efterhånden strømperne af sammensyede stofstykker.
- ▶ 1573: Sognepræsten på Fanø, Hr. Søren Truelsen, bliver fri for at yde sandtold af halvandet skib, da sandflugt har ødelagt det meste af hans ejendom.
- ▶ 24. april 1577 forliser 9 everter fra Fanø på havet, hver med 12 mand ombord.

- ▶ 1580: Birgitte Olufsdatter, datter af rådmænd Oluf Thomsen og Bodil Pedersdatter i Ribe, bliver – som ugift – gravid i Sønderho, da hun med andre ripensere er med til fiskeri derfra. Udstødelsen forarmer Birgitte Olufsdatter og hendes barn, hun sigtes for tyveri, står til dødsdom, men forjages i stedet fra byen. Hun anklages for trolddomskunster, dømmes til at blive brændt ihjel, dør dog to dage før henrettelsen under den tortur, hun bliver udsat for.
- ▶ 1583 var der Pest i Ribe og opland.
- ▶ 1585 var der nedgang i kullerfiskeriet fra Sønderho.
- ▶ 1587 slår fiskeriet helt fejl i Sønderho – der er 58 skibe, der fisker fra Sønderho. En anselig mængde.
- ▶ 1589 kom der en ny forordning om, at de romaer, der ikke forlod landet, skulle dræbes.
- ▶ 29. august 1596 krones Christian IV til konge i København – springvandene springer med vin i gaderne.

Og så romanerne.

Handlingen i **Den første sønderhoning** og i **Hollænderen** udspiller sig fra midt i 1500- til midt i 1600-tallet. Det danske sprog er som nævnt ved at være indført i kirkerne og en digtning på dansk vinder frem. Hans Christensen Sthens **En liden Vandrebog** og Anders Sørensen Vedels **Hundredvisebogen**, der bliver til i Ribe, åbner for en ny dansk litteratur, mens der i Sønderho af livet på havet skabes en særegen sømandsmusik og -dans – sønderhoningen – med rødder i de fjerneste lande.

Romanerne handler blandt andet om nogle af de romaer, der fordrives fra England til Norge i 1544, fra Norge til Danmark, fra Sjælland til Jylland og ender i Sønderho på Fanø. De handler om livet på øen, om de fordrevne, der bliver bofaste, og de bofaste der drager ud. Om dem der søger lykken og finder døden. Om dem der møder døden og finder kærligheden. Om dem der skaber verdensmusik – sønderhoningmelodier – på en sandrevle ved navn Fanø. Om dem der, når de hjemses af døden, danser livet med en dans, de kalder sønderhoning ...

I **Den første sønderhoning** spiller han det – fødsel og forfald, fred og fortræd, elskov og elendighed, håb

og had – romaen, tateren Mathis, og hun fortæller det – løgn og latin, vrangt og ret, søgende og seende – sønderhoningens Ann Katrinn. Det er i 1653, at hun som en erindringsproces skriver sin fortælling om årene fra 1550'erne til 1607. Hendes manuskript siges at være fundet i en gammel violinkasse godt 350 år senere.

Denne roman fremstår altså som et autentisk dokument fra og om 1500-tallets slutning – af udgiveren tilrettet i en nutidig stavemåde og sprogform, som kan læses af alle.

I **Hollænderen** kommer en spinkel sønderhoningmelodi til at holde sammen på stumperne af et ellers umenneskeligt liv, som får nye muligheder for at udfolde sig på trods af alt.

Sproget har udviklet sig enormt i denne 1500-talsperiode – det ses blot af det faktum, at Anders Sørensen Vedel måtte nyskrive en dansk bog, der kun var 50 år gammel, for at den kunne forstås i hans egen samtid.

På Fanø har der uden tvivl været et blandingsprog – påvirket som disse lokale fiskere og verdensbefarne sejlere har været af de mange sprog og dialekter, som har hjemsøgt øen, og som de selv har mødt, når de er sejlet udenøs.

Dette forhold ligger også i **Hollænderen**, hvor den lokale verdensborger Erik, alias Hollænderen, på sine oceanrejser ikke blot udsættes for brutale oplevelser fra den nådesløse naturs og andre menneskers side, men også lærer fremmede sprog og oplever nogle af samtidens største kulturelle frembringelser inden for teater og musik som Shakespeare og John Dowland i England.

Da jeg arbejdede med kildematerialet til fagbogen **Dans mellem ebbe og flod. Sønderhoning** (Nordøsten Forlag 2004, ebog 2008) og til de to romaner gjorde det stort indtryk på mig at høre båndinterviewene med gamle folk fra Fanø.

I et interview fra 1985 ved Kirsten Klougart og C.V. Engel fortæller Ida Nielsen på sønderhomål, at hun som ung kort efter 1900 var i huset i København. Da

hun et par år efter kom hjem til sin moder i Sønderho, bemærkede moderen, at når Ida nu snakkede sønderhomål, så lød det "gammeldags". I de få år, Ida havde været væk fra Sønderho, var der gledet gloser ud af det gamle mål. I stedet var de ord kommet ind, som badegæsterne, der nu boede der om sommeren, kunne forstå.

I et interview fra 1966 i Hannes hus fortæller Karen og Maren til Niels Kromann, hvordan nogle elementer i huset var blevet fjernet på et tidspunkt, da man ikke tænkte på, at de kunne have værdi for eftertiden.

Sønderhoningmusikken, sønderhoningdansen, sproget, ordene og opfattelsen af dem har sikkert på lignende måde ændret sig gennem århundrederne. Der har været dansemåder og talemåder, og opfattelser af dansen og af udtryk og talemåder, som er skiftet gennem tiderne med ligeså stor hast som i de få år, Ida Nielsen var væk fra Sønderho.

Den første sønderhoning og Hollænderen er romaner om en bestemt dialekt, om de mennesker og de sociale og arbejdsmæssige forhold i hverdagen, som skaber den – denne dialekt er sønderhoningmusikken og sønderhoningdansen som et udtryk for de særlige oplevelser, erfaringer, følelser og tanker, som det talte og skrevne sprog ikke evner at rumme.

Om romanerne på Nordøsten NordOsten Books' hjemmeside:

<http://nordosten.dk/tosonderhoningromaner.html>